

Драгица Р. Богетић¹
Александар Л. Југовић²
Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
Београд (Србија)

UDK 316.35-053.2-054.7
Преједни научни рад
Примљен 15/05/2019
Измењен 16/06/2019
Прихваћен 09/07/2019
doi: [10.5937/socpreg53-21726](https://doi.org/10.5937/socpreg53-21726)

„ДЕЦА У ПОКРЕТУ“ КАО РАЊИВА ПОПУЛАЦИЈА³

Сажетак: Појам „деце у покрету“ је релативно нов у научном и политичком смислу. Циљеви овог рада су концептуализација појма и категорија „деце у покрету“, анализа ризичних фактора и последица по благостање деце које стварају присилне миграције и успостављање теоријског оквира разумевања овог феномена. У раду се као опште научне методе користе анализа и синтеза. „Деца у покрету“ јесу рањива популација која је вишеструко изложена различитим видовима ризика по њихову безбедност, здравље и социо-емоционални развој. Посебни изазови за заштиту „деце у покрету“, тичу се остваривања права на недискриминацију, права на најбољи интерес, права на живот, опстанак и развој и права на партиципацију. Политика друштва према „деци у покрету“ треба да буде мултидимензионална и мултисекторска.

Кључне речи: деца у покрету, социјална рањивост, дечја права, социјални ризици.

Увод

Миграције представљају друштвени феномен који има вишеструка обележја: историјска, демографска, социјална, правна, културолошка, економска, психолошка, итд. Поглед из перспективе деце је важан за целовито разумевање феномена миграција. Деца у миграторним кретањима траже посебну друштвену пажњу, јер животне промене које носе миграције остављају бројне последице на овај део популације. И када су миграције деце усмерене ка позитивним променама (квалитетнији живот и одлазак без спољашње присиле), оне имају снажне социјалне, психолошке и културне импликације на децу.

¹ dbogetic992@gmail.com

² jugovic1971@gmail.com

³ Рад је резултат истраживања у оквиру пројеката „Криминал у Србији: феноменологија, ризици и могућности социјалне интервенције“ (47011) и „Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије“ (47008) које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Ово посебно долази до изражаја када су миграције деце такве да се доводе у питање субјективитет, интереси, права и услови живота деце. Значајан део миграција деце може се назвати ризичним по њихово благостање. То су миграције које су подстакнуте ратовима, насиљем, екстремним сиромаштвом и различитим облицима злоупотребе. Као резултат негативних последица глобализације, оружаних сукоба, насиља, великих социо-економских и климатских промена, сиромаштва, експлоатације у различитим облицима, деца чине велики део мигрантске популације у свету (Bhabha, Bohne, Digidiki, Donger, Frounfelker, Glenn, Lancaster, McGarry, Milutinovic, & Seervai, 2016; Dottridge, 2013).

О континуираном повећању миграната на међународном нивоу, сведочи последњи Интернационални извештај о миграцијама (2017), према којем је број миграната достигао 258 милиона (док је 2010. године тај број износио 220 милиона, а 2000. године 173 милиона) (United Nations – Department of Economic and Social Affairs, 2017). У 2017. години, на светском нивоу, регистровано је 68,5 милиона присилно расељених особа (због оружаних конфликта, насиља и прогона), међу којима је 25,4 милиона избеглица, 40 милиона интерно расељених лица и 3,1 милион тражилаца азила (United Nations High Commissioner for Refugees, 2018).

Међународне организације извештавају да је око 50 милиона „деце у покрету“ на светском нивоу, а да је око 28 милиона деце побегло од насиља и егзистенцијалне несигурности (Global Conference on Children on the Move, 2017). У периоду од 2005. године до 2015. године, број деце избеглица се на светском нивоу више него удвостручио, са четири на девет милиона. Од 2016. године, 28 милиона деце је присилно расељено, од којих је 12 милиона избеглица и деце тражилаца азила, а 16 милиона деце која живе у интерном расељеништву због оружаних сукоба (UNICEF, 2018).

Зачетак проналажења начина да се одговори на глобални проблем деце у миграцијама јесте састанак владиних и невладиних организација на конференцији одржаној 2010. године у Барселони, под називом „Међународна конференција заштите и подршке деце у покрету“, организоване од стране Глобалног покрета за децу (AIEJI, 2015; Dottridge, 2013). Радна група овог покрета дала је и прву дефиницију „деце у покрету“ као тзв. кишобран концепт (Conference concept paper, 2010, према: Dottridge, 2013).

Појам „деце у покрету“ је релативно нов, а његова систематска концептуализација би могла да има практична исходишта у погледу боље идентификације и заштите ове рањиве групе деце. Актуелност теме је изузетно велика с обзиром на садашњи тренутак великих мигрантских покрета ка земљама ЕУ из Азије, где је Србија изложена процесу транзитних миграција. Такође, актуелност теме је у вези са бројним политичким, социјалним и безбедносним изазовима, на које ЕУ тренутно нема јединствен одговор и где је у земљама ЕУ овај процес битно променио политичку климу и створио нове социјалне изазове за европска друштва.

У нашој научној јавности овај друштвени феномен није разматран на целовит појмовно-теоријски и феноменолошки начин, што рад чини научно оправданим и актуелним. „Деца у покрету“ нису препозната као посебна група у законодавном, стратешком и институционалном оквиру у Републици Србији, а ни у међународном правном контексту (Galonja, Morača, Avramović, & Diegoli, 2013). Циљеви овог рада су концептуализација појма и категорија „деце у покрету“, анализа глобалне

преваленције и анализа ризичних фактора и последица по благостање деце које стварају присилне миграције, као и успостављање теоријског оквира за разумевање социјалне рањивости „деце у покрету“. Разумевање ове теме је веома значајно за више политика друштвеног реаговања, а пре свега због праваца деловања социјалне и мигрантске политике. У том смислу, поставићемо оквире за политике друштва према „деци у покрету“, које су референтне за Србију. У раду се као опште научне методе користе анализа и синтеза.

Концептуализација појма и категорија „деце у покрету“

Под „децом у покрету“ могу се дефинисати различите групе деце које миграције чине вишеструко изложеним различитим видовима ризика по њихову безбедност, здравље и социо-емоционални развој (а која према Конвенцији Уједињених нација о правима детета нису напунила 18 година). Према холистичком приступу дефиницији Међуагенцијске групе за „децу у покрету“, под „децом у покрету“ се сматрају „деца која мигрирају из различитих разлога, добровољно или присилно, у оквиру земље или између земаља, са родитељима или старатељима или без њих, и коју покрет чини потенцијално изложеном ризицима од неадекватне бриге, економске или сексуалне експлоатације, злостављања, занемаривања и насиља“ (Inter-Agency Group on Children on the Move, 2013, стр. 2). Полазећи од ове дефиниције, у смислу остваривања права детета, посебни изазови за заштиту „деце у покрету“, тичу се остваривања права на недискриминацију, права на најбољи интерес детета, права на живот, опстанак и развој и права на партиципацију (Конвенција UN о правима детета, 1989). На свом путу до одређишта „деца у покрету“ су на различите начине изложена повећаном ризику од кршења дечјих права (Fagerholm & Verheul, 2016).

„Деци у покрету“ припадају следеће групе деце (према више извора: Bhabha, Donger, Digidiki, Frounfelker, Glenn, McGarry, & Seervai, 2016; International Organization for Migration, 2013; Save the children, 2018; Save the children, 2013; UNICEF, 2018; UNICEF, Children on the move – The Global Goals): деца мигранти, деца избеглице, деца интерно расељена лица, деца тражиоци азила, деца повратници из процеса реадмисије, деца која су жртве трговине људима, деца у уличним ситуацијама⁴ (деца која живе или раде на улици), кријумчарена деца, деца без држављанства, деца номади или деца путника, малолетник (дете) без пратње и раздвојена деца. Овакав приступ указује на специфичности животних ситуација, карактер рањивости ове популације и на хетерогеност узрока миграција деце. Типологија је заснована на примарности фактора кретања детета из једне у другу поткатегорију, а то су миграције као полазна основа.

Деца мигранти. Дете које се креће добровољно или недобровољно, унутар матичне земље или преко државне границе, без обзира на дужину боравка, припа-

⁴ У општем коментару Комитета за права детета бр. 21 (2017, стр. 3) о деци у уличној ситуацији, под овим појмом се подразумевају: а) деца чији живот и/или рад зависи од улице, било да су сама, са вршњацима или породицом; б) шира популација деце која су оформила чврсте везе са улицом, и којој улица игра важну улогу у свакодневном животу и идентитету.

да овој категорији (UNICEF, 2017). Ова деца могу мигрирати у потрази за бољим животним приликама, због образовања, како би побегла од експлоатативних и злостављајућих ситуација у породици и социјалној средини или због друге потребе заштите. Деца постају мигранти и због екстремног сиромаштва, родно заснованог насиља или како би се придружили члановима породице (UNICEF, Children on the move – The global goals). Данас, 30 милиона свих међународних миграната чине деца (UNICEF, 2018).

Деца интерно расељена лица. Деца из ове групе су била присиљена да напусте своје домове због рата, природне катастрофе, насиља или прогона, али она остају у оквирима исте државе (UNICEF, 2017). У 2014. години, 42.500 људи на дневном нивоу било је расељено. Сирија је највећи извор интерно расељених лица (7.6 милиона) и избеглица (3,88 милиона на крају 2014. године), затим Авганистан (2,59 милиона) и на крају Сомалија (1,1 милион) (UNICEF, Children on the move – The global goals). Према последњим проценама Високог комесеријата УН за избеглице (UNHCR, 2018), 11,8 милиона лица је интерно расељено само у 2017. години.

Деца избејлице. Деца у избеглиштву су напустила своју земљу због рата или прогона и не могу се вратити у њу због реалне опасности и страха од прогона на основу расе, религије, националности или припадности одређеној социјалној и политичкој групи (UNICEF, 2017). Према Закону о азилу и привременој заштити Републике Србије (бр. 24/2018, члан 6) ниједно лице не може бити протерано или враћено у земљу где је њихов живот у опасности и где им је слобода угрожена. Процес добијања статуса избеглице обележен је и социјално-политичким и правним питањима, али и психолошким последицама у погледу трауматизације и стреса због губитка и напуштања места пребивалишта и одласка у страну земљу (Papadopoulos, 2007). У 2017. години, деца су чинила 52% избегличке популације у свету, што представља више од 12,5 милиона деце у овом статусу (UNHCR, 2018).

Деца тражиоци азила. То су деца која траже заштиту и сигурност у другој земљи и чекају одлуку о захтеву за статус избеглице. Само у 2015. години, 363.890 деце је тражило азил у Европској унији, што представља 29% у односу на 1.248.365 укупних тражилаца азила у овој години (Fagerholm & Verheul, 2016). У периоду од 2015. до 2017. године, 1.037.440 деце је тражило азил у земљама Европске уније, од којих је 200.550 (19.3%) било без пратње (World Health Organization, 2018).

Деца њоврајиници из њроцеса реадмисије – на основу међудржавног споразума о реадмисији. То су деца са породицама која су у поступку враћања и прихватања од стране матичне државе јер не испуњавају (или више не испуњавају) услове за улазак или боравак на територији друге државе. Међу овом категоријом деце, посебно у Србији, су деца припадници ромске етничке мањине која се издвајају као вишеструко осетљива група (Strategija reintegracije povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji, 2009). Подаци Министарства унутрашњих послова РС сугеришу да је током 2016. године примљено 5.779 захтева за реадмисију српских држављана из западноевропских земаља (претежно из Немачке), а током 2016/2017. године у основне и средње школе на територији Србије, било је уписано 711 ученика повратника из процеса реадмисије (Grujić, 2017).

Деца у уличним ситуацијама (деца која живе или раде на улици). Најприхваћенија дефиниција деце која живе и/или раде на улици је да су то сваки дечак или девојчица

до 18. године старости, за које је улица, у најширем смислу речи, постала њихово боравиште и/или извор прихода и које није адекватно надзирано од стране одговорне, одрасле особе (Inter-NGO Program on Street Children and Street Youth, 1983). Због различите концептуализације овог појма у зависности од друштвеног и географског контекста, врло је тешко утврдити број деце укључене у живот и/или рад на улици на светском нивоу. Међутим, поједине процене Уједињених нација говоре о више од 100 милиона деце у ситуацијама рада и/или живота на улици (UNICEF, 2006).

Деца која су жртве трговине људима. У овој категорији су деца која су жртве регрутовања, транспорта, трансфера, скривања или „прихвата“ од стране трећег лица или групе, која ове активности организује у експлоативне сврхе (ILO, UNICEF, & UN GIFT, 2009; UNICEF, 2017). Трговина људима представља кривично дело и озбиљно кршење децијих права које укључује и експлоатацију појединца у сврху присилног рада или комерцијализованог сексуалног чина, употребом силе, преваре или принуде (Rafferty, 2008; Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons, 2017). Према проценама Међународне организације рада (2016), око 40 милиона људи на свету су жртве модерног ропства (24,9 милиона као жртве присилног рада, а 15,4 милиона у принудним браковима), а једна од четири жртве јесу деца. У структури свих жртава принудног рада, доминирају жене и девојчице, најчешће, као жртве сексуалне експлоатације (International Labour Organization, 2017).

Кријумчарена деца. Овде се ради о деци где је улазак у другу државу (чије дете није држављанин) илегално обезбеђен од стране другог лица, а ради стицања материјалне или друге користи. У контексту деце која су жртве кријумчарења, важно је нагласити круцијалне разлике у односу на децу која су жртве трговине људима. Кривично дело трговине људима и кријумчарење људи се разликују у многим карактеристикама, а између осталог у критеријуму добровољности који не постоји код кривичног дела трговине људима (Мижковић, 2008).

Деца без држављанства. Основно децијо право је право на име, идентитет и националност, а деца без држављанства су деца коју ниједна држава, у правном смислу, не сматра својим држављанима (Institute on Statelessness and Inclusion, 2017). Иако број ове деце на глобалном нивоу није утврђен, процене Високог комесаријата УН за избеглице говоре о више милиона људи у овом статусу, од којих скоро трећину чине деца (UNHCR – Statelessness Around the World).

Деца номади или деца њујњика. Овај појам се односи на децу чији су родитељи мигранти, а рођена су у земљи транзита или дестинације и боравка (Save the Children, 2018).

С обзиром на то да се ризици деце у покрету (деце у различитим околностима мигрирања) усложњавају уколико нису у пратњи старатеља или одговорне одрасле особе, сматрамо да је важно објаснити и значење појмова малолетник (дете) без пратње и раздвојено дете. Малолетници (деца) без пратње и раздвојена деца могу бити и тражиоци азила, избеглице, интерно расељена лица, као и деца жртве трговине људима (SCEP, 2010).

Малолетник (дете) без њрајње. Према Закону о азилу и привременој заштити РС (члан 2), под малолетником без пратње се подразумева „странац који није навршио осамнаест година живота и који приликом уласка у Републику Србију,

нема или је након уласка у њу, остао без пратње родитеља или старатеља“. Слично, Високи комесаријат УН за избеглице, дефинише малолетнике без пратње као децу до 18 година старости која су одвојена од оба родитеља и од одрасле особе, која је по закону или обичају, одговорна за њега (UNHCR, 1994; UNHCR, 2002, према: Derluyn & Broekaert, 2008; Separated Children in Europe Programme, 2010).

Раздвојена деца. Сва деца до 18 година старости која нису у пратњи старатеља, али нису нужно остала и без пратње других људи из породичног окружења, јесу раздвојена деца. У овој групи, посебно међу мигрантима, могу се уочити и деца која имају пратњу али где није могуће лако утврдити у каквом је односу дете са одраслом особом, што може угрозити безбедност детета и отежати остваривање права која имају деца без пратње (PROCHILD, 2017).

Поткатегорије „деце у покрету“ показују заједничке особине ове деце и научну и практичну оправданост овакве кровне дефиниције: могућност преласка детета из једне у другу категорију, или истовремено да једно дете буде у више поткатегорија и нагласак на ризицима по ову децу од насиља, злоупотребе, експлоатације и кршења дечјих права. Ове околности заједнички обележавају све поткатегорије „деце у покрету“, те зато имају и практичне импликације у погледу политике друштва према овом проблему.

Теоријски приступи социјалној рањивости код „деце у покрету“

Како би се објасниле поједине карактеристике социо-емоционалног развоја и социјалне рањивости код „деце у покрету“, полазимо од четири релевантна и савремена теоријска приступа.

То су: интегративни модел развојних компетенција код деце из мањинских група, теорија афективне везаности, приступ трауматичним догађајима деце и модел ризичних и протективних фактора.

Интегративни модел развојних компетенција код деце из мањинских група јесте културно осетљив приступ који је настао из теорије социјалне стратификације (у даљем тексту: Интегративни модел). Посебно је погодан за анализу положаја и начина адаптације деце избеглица, имиграната, тражилаца азила и деце повратника из процеса реадмисије. Он појмове попут социјалне стратификације и социјалног положаја поставља у срж теоријског разматрања развоја деце која не припадају доминирајућој друштвеној култури (Coll, Crnic, Lamberty, Wasik, Jenkins, Garcia, & McAdoo, 1996). Интегративни модел нагласак ставља на друштвене појаве попут расизма, предрасуда, сегрегације и дискриминације који владају у друштву према појединим мањинским групама (Juang et al., 2018).

Теорија афективне везаности (привржености) нарочито је корисна за објашњење негативних утицаја стреса и социјалних ризика на емоционални развој деце без пратње, раздвојене деце, деце рођене у процесу миграција и избеглиштва, као и деце укључене у живот или рад на улици. Ова теорија је настала у заједничком раду Џона Болбија и Мери Ејнсворт и фокусира се на: важност односа мајке и детета; осетљивости мајке на потребе детета; штетан утицај који сепарација, губитак и депривација родитељске бриге имају на развој детета (Ainsworth & Bowlby, 1991).

Како је највећи део миграционог искуства стресан и ризичан, ова теорија може нудити оквир за разумевање различих начина превазилажења ових догађаја код деце, као и постмигрантских адаптација, акултурационих стратегија и акултурационог стреса. Према овој теорији, када наступе ситуације у којима се дете осећа угрожено, одржавање блискости и перцепција сигурног уточишта (у тзв. стабилној фигури привржености) помаже да се елиминише извор стреса, редукују негативна осећања и лакше преброде тешкоће (Juang et al., 2018). Сигуран образац везаности настаје када дете опажа старатеља као некога ко је доступан и одговоран, у смислу респонзивности на његове потребе (Hernandez, 2009).

Теоријски њрисїуї ѡраумайичним догађајима деце. Ова теорија је посебно значајна са аспекта повезивања негативних животних околности које могу резултовати траумом код деце. Изучавање и разумевање трауме код адолесцената миграната, присилних миграната, као и тражилаца азила, је умногоме допринело разумевању психичког благостања ове деце, као и разумевању међугенерацїјског преноса трауме са родитеља на дете (Batista-Pinto Wiese, 2010). Услед когнитивних, емоционалних и развојних разлика, деца реагују на трауматичне догађаје другачије од одраслих. Одговоре на диференцијацију реакције на трауматичне догађаје код деце и одраслих треба тражити у другачијим знањима и искуствима, разлици у когнитивном процесуирању емоционалних ситуација, способности суочавања са емоцијама, као и у ослањању деце на стратегије суочавања родитеља/старатеља са стресним догађајима (Alisic, Jongmans, van Wesel, & Kleber, 2011). Такође, битно је и уважавање културног контекста приликом проучавања трауме који снажно утиче на доживљаје трауматичних искустава (Batista-Pinto Wiese, 2010).

Модел ризичних и ѡроїекїивних факїора. Овај модел објашњава факторе дечије рањивости и резилијентности за развој емоционалних симптома и проблема у понашању. Он је важан етиолошки концепт разумевања развојних исхода деце приликом суочавања са негативним и трауматичним животним искуствима. Фактори ризика који егзистирају у различитим доменима живота детета (индивидуалном, породичном, друштвеном, школском, и у домену заједнице) повећају вероватноћу испољавања одређеног проблема, док протективни фактори могу превенирати, ублажити, умањити или прекидати утицај деловања ризичних фактора (Jugović, 2014). Истраживања протективних фактора су утицала на концепте превенције проблема у понашању код деце и утицала на промену парадигме: од фокуса на проблем ка фокусу на решење, од нагласка на ризицима, ка нагласку на снаге детета (Hrnčić & Marčetić-Radunović, 2018).

Ризични факїори за „децу у ѡокретїу“

Разматрање утицаја миграција на развој деце је важно питање, нарочито у контексту узрока и ризика којима су изложени, као и фактора који кроз овај процес утичу на њихово укупно благостање, здравствено стање и позитиван развој. Наиме, често се дешава да под окриљем социјалне стратификације ова деца (нарочито уколико припадају расним и етничким мањинама) буду изложена стигматизацији, расизму и дискриминацији (Juang, Simpson, Lee, Rothman, Titzmann, Schachner, & Betsch, 2018). Неадекватном третману деце миграната од стране јавности може

допринети терминологија кроз тзв. криминализацију миграција која је присутна у јавном и колоквијалном дискурсу. Језичке конструкције могу појачавати стереотипна мишљења и водити ка даљој маргинализацији, ксенофобији и насиљу над мигрантским заједницама (Сгереау, 2013).

Како термини „ирегуларни или илегални мигранти“ сугеришу на незаконитост у којој се ова популација нашла, сам контекст оваквог статуса може доприносити мишљењу да неки „криминални чин према мигрантима у илегалним ситуацијама није илегалан“. Тиме се и виктимизација миграната налази у оној социјалној групи маргинализованих која нема моћ да мобилише јавно мњење на акцију, јер им животне шансе ионако нису (биле) обећавајуће (Љубићић, 2014). Према истраживању спроведеном у Србији (Галопја, 2015), као основне карактеристике „деце у покрету“ се могу издвојити: неповерење у људе и институције, страх од одмазде (уколико су били жртве кривичног дела), страх од осуђивања, етикетирања и од непознатог, стид и кривица, недостатак социјалне мреже и подршке, стрес, траума и ментална обољења.

Ризични фактори за здравствено стање и угрожено благостање детета се могу разликовати у зависности од фазе покрета у којој се дете налази. Могу се поделити на ризичне факторе пре миграције, током путовања и на ризичне факторе који могу деловати у земљи дестинације или транзита. Садржај ових ризика је систематизиован у [Табели бр. 1](#) (према: WHO, 2018).

Истраживања која су поредила ментално здравље избеглица и људи из опште популације, показују да је стопа менталних проблема и поремећаја, попут анксиозног поремећаја, посттрауматског стресног поремећаја (у даљем тексту: ПТСП) и депресије, у избегличкој популацији повећана (Nameed, Sadiq, & Din, 2018). Метаанализа (у коју је укључено 29 радова, N = 16.010, услед рата избеглих особа) указује да постоје хетерогени налази о преваленцији менталних проблема у избегличкој популацији (Bogic, Njoku, & Priebe, 2015). Преваленција стопе депресије се креће од 2,3% до 80%, ПТСП-а од 4,4% до 86% и неспецификованог анксиозног поремећаја од 20,3% до 88%. Подаци указују на то да је нижи социоекономски статус избеглица значајније повезан са депресијом (Bogic et al., 2015).

Истраживање спроведено у популацији деце која су избегла из ратом захваћених подручја у Израелу (N = 232) и контролном групом деце, показује да значајан број деце (37.8%, N = 58) испољава вишеструке посттрауматске симптоме потребне за дијагнозу ПТСП-а и регресију у понашању. Мајке деце са дијагнозом ПТСП-а имају више нивое депресије, анксиозности, посттрауматских стресних симптома (Feldman & Vengrober, 2011). Резултати истраживања рађеног на узорку деце избеглица у Бањој Луци (из свих делова Босне и Херцеговине, Книнске крајине, Далмације, Кордуна, Баније, Лике и Славоније; N = 1085) указују на присутност синдрома ратне трауме код деце у смислу когнитивних блокада и психичких оптерећења у вези са ратним догађајима (Milosavljević, Savić, Gutović, & Kutlača, 1996).

Кључни резултати истраживања спроведеног у Србији (N = 320, највећим делом на узорку избеглица из Авганистана, Ирака и Пакистана) указују на то да је у 86% случајева, избеглицама потребан неки вид психолошке помоћи и подршке, док су најочљивији симптоми били у вези са депресијом (42%), анксиозношћу (29%) и

траумом (25%) (Vukčević Marković, Stanković, & Bjekić, 2018). Такође, важно је нагласити да се деца у социјалној интеграцији у образовни систем Србије, поред честог трауматског искуства са којим долазе, суочавају и са: великим језичким баријерама, високим нивоом дискриминације, недовољним познавањем њихове културе у школској средини, дефицитарним знањем неопходним за похађање градива на одређеном нивоу и сл. (Mitrović, Božić, Mitrović, Ilić, Kisić, & Milutinović, 2018).

Деца у контексту миграција различитих врста су повећано рањива на експлоатацију и трговину децом (Dottridge, 2004). Истраживања деце која су била жртве трговине људима указују на низ болних искустава која су ова деца преживела и која доводе до дуготрајних промена на психолошком плану. Ове промене се дешавају услед физичких и емоционалних траума (у вези са сепарацијом и злостављањем), понижења, деградације која је у вези са третирањем деце као „робе“, непролазног страха, депресије, осећања безнађа и кривице, нежељене трудноће и абортуса, итд. (Rafferty, 2008). Бихејвиоралне последице се огледају у облику низа неадапtabilних образаца понашања које дете може да развије, као што су: антисоцијално понашање, неповерење према одраслима, аутодеструктивност, агресивност, хиперактивност, лагање, немогућност вођења „нормалног живота“, итд. (ЕСРАТ, 2006).

Дискусија и закључак

Искуства заштите и праксе рада са „децом у покрету“ у Србији, показују да се основне карактеристике рањивости ове деце могу сагледати кроз шест димензија: 1) неповерење у људе и институције; 2) страх од непознатог, одмазде, осуђивања, одбацивања породице, етикетирања и дискриминације; 3) соматска обољења; 4) недостатак социјалне мреже; 5) стрес, траума, психоза; 6) несигурност (Galonja i dr., 2013). Полазећи од приказане анализе у претходним деловима овог рада, политика друштва према проблему рањивости „деце у покрету“ у Србији треба да буде вишедоменска, мултидимезионална и мултисекторска, са учешћем и државних институција и организација цивилног друштва.

Домен њревениције. Превентивно деловање треба да редукује ризике којима су деца изложена у постмиграционом процесу, пре свега кроз јачање свести у јавности о забрани дискриминације деце по било ком основу (етничком, расном, верском, културном, језичком) и промоцију толеранције према културним различитостима. У овом делу значајно место имају све институције које се баве децом, као и медији.

Домен њравне заштите. У нормативном смислу, заштита ове деце се може сагледати кроз три базична приступа: регулаторски, кривично-правни и протективни. Регулаторски приступ се базира на заштити деце у оквиру националних закона (Bhabha et al., 2016). Кривично-правни приступ штити децу жртве кријумчарења и жртве трговине људима према специфичним документима: Протокол УН против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом и Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом (тзв. Палермо протокол) који допуњују Конвенцију УН о организованом криминалу, Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима, Конвенција о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, итд. У ок-

виру протективног приступа се налазе међународни документи општег типа попут Конвенције УН о правима детета са протоколима, Конвенције Међународне организације рада и Уједињених нација за специфичне групе деце (децу која раде, децу избеглице, интерно расељена лица и децу без држављанства), Европске социјалне повеље, Европске конвенције о кршењу дечјих права, Акциони план ЕУ о малолетним лицима без пратње, итд.

Домен социјалне заштите. „Деца у покрету“ се могу наћи у свим корисничким групама унутар система социјалне заштите (занемарена деца, жртве насиља, материјално угрожена, са проблемима у понашању, без старатељства и родитељске пратње), тако да овај систем, полазећи од његових законских овлашћења, има једну од кључних улога у заштити ове деце. Кроз систем социјалне заштите се спроводе различите породично-правне и социјалне заштитне мере и услуге (старатељство, хранитељство, смештај у институцију, надзор над вршењем родитељског права, саветодавно-терапијски рад, итд.) када је детету услед породичних или неких других животних околности угрожено здравље, безбедност и развој и када без подршке овог система не може да достигне оптимални ниво развоја (члан 41 Закона о социјалној заштити Србије).

Домен социјалног рада са породицом. Како се сигурна афективна везаност сматра протективним фактором за „децу у покрету“ важно је радити са родитељима по питању њихових трауматичних искустава, у смислу јачања стратегија ношења са трауматичним догађајима и њиховог начина презентовања деци. Такође, важно је уважити модел ризичних и протективних фактора, где би се деловало у правцу редуковања ризичних и јачања фактора заштите, на свим нивоима породичног и социјалног екосистема, током свих фаза миграције.

Домен социјално-едукативног рада са децом. Све политике заштите „деце у покрету“ треба спроводити у складу са најбољим интересом детета и праксе ускладити са међународним документима. Особе које раде са децом треба да буду адекватно едуковане о правима детета и оспособљене да излазе у сусрет њиховим потребама (нпр. да препознају страхове и претње по децу). Посебно треба уважити право сваког детета на заштиту од физичког и психичког насиља, злостављања и занемаривања, као и од свих облика сексуалног и сваког другог искоришћавања (ЕНОС, 2013).

Домен система образовања. Систем образовања је од круцијалног значаја за социјално укључивање свих рањивих група деце и пресецања механизма трансгенерацијског преношења сиромаштва и социјалне искључености. Наравно, укључивање у систем образовања у Србији у великој мери зависи и од категорије „детета у покрету“, где су највећи изазови везани за вредносни систем појединих група (нпр. Роми који рано напуштају школу) или за децу из азила за странце где је проблем незнања језика и недефинисаног временског оквира боравка у земљи.

Домен здравствене заштите. Кључно питање у домену здравствене заштите јесте доступност услуга. Потребно је имати специфичне програме и активности који би били намењени здравственој заштити неких од подгрупа „деце у покрету“. Такве програме у Србији имају UNHCR (набавка лекова, дијагностика) за азиланте и избеглице, као и Међународна организација за миграције (ИОМ) која је издвајала средства за медицинску помоћ. Овде се као велики проблем јавља то што

се, врло често, до услуга у систему здравствене заштите долази само посредством организација цивилног друштва, уз ентузијазам и брзину деловања појединаца, а не на основу јасног механизма и процедура (Galonja i dr., 2013).

И на крају, темељ политике друштва према овој популацији треба да буде заснован на вредносном полазишту да су дете и породица највише и најзначајније друштвене вредности које изискују целовиту и сталну пажњу, бригу и заштиту.

Dragica R. Bogetić¹
Aleksandar L. Jugović²
University of Belgrade
Faculty for Special Education and Rehabilitation
Belgrade (Serbia)

"CHILDREN ON THE MOVE" AS A VULNERABLE POPULATION³

(Translation In Extenso)

Abstract: The notion of "children on the move" is relatively new in the scientific and political sense. The goals of this paper are the conceptualization of the notion and categories of "children on the move", the analysis of risk factors and the consequences for the well-being of children created by forced migrations and the establishment of a theoretical framework for understanding this phenomenon. In the paper, analysis and synthesis are used as general scientific methods. "Children on the move" represent a vulnerable population which is in many ways exposed to different types of risks for their safety, health and socio-emotional development. Particular challenges for the protection of "children on the move" concern the realization of the right to non-discrimination, the right to the best interest, the right to life, survival and development and the right to participation. The social policy towards "children on the move" should be multidimensional and multisectoral.

Keywords: children on the move, social vulnerability, children's rights, social risks.

Introduction

Migration is a social phenomenon that has numerous characteristics: historical, demographic, social, legal, cultural, economic, psychological, etc. Observing it from the perspective of children is important for a comprehensive understanding of the phenomenon of migration. Children in migratory movements require a special social attention, as the changes brought about by migration leave numerous consequences for this part of the population. Even when child migrations are driven by positive changes (a better quality of life and departure without outside coercion), they have strong social, psychological and cultural implications for children.

¹ dbogetic992@gmail.com

² jugovic1971@gmail.com

³ This paper is a result of researchs within scientific research projects "Crime in Serbia: Phenomenology, Risks and Opportunities for Social Intervention" (47011) and "Improving the Quality and Availability of Education in the Processes of Modernization of Serbia" (47008) funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

This is especially pronounced when the migration of children is such that the subjectivity, interests, rights and conditions of life of the children are called into question. A significant portion of child migrations can be called risky for their well-being. These are migrations fueled by wars, violence, extreme poverty and various forms of abuse. As a result of the negative effects of globalization, armed conflicts, violence, major socio-economic and climate changes, poverty, exploitation in various forms, children make up a large proportion of the world's migrant population (Bhabha, Bohne, Digidiki, Donger, Frounfelker, Glenn, Lancaster, McGarry, Milutinovic, & Seervai, 2016; Dottridge, 2013).

A continuous increase in the number of migrants at the international level is evidenced by the latest International Migration Report (2017), according to which the number of migrants reached 258 million (compared to 220 million in 2010 and 173 million in 2000) (United Nations - Department of Economic and Social Affairs, 2017). In 2017, 68.5 million forcibly displaced persons (due to armed conflicts, violence and persecution) were registered globally, including 25.4 million refugees, 40 million internally displaced persons and 3.1 million asylum seekers (United Nations High Commissioner for Refugees, 2018).

International organizations report that there around 50 million "children on the move" globally, and that about 28 million children have escaped violence and existential insecurity (Global Conference on Children on the Move, 2017). Between 2005 and 2015, the number of refugee children globally more than doubled, from four to nine million. As of 2016, 28 million children have been forcibly displaced, 12 million of whom are refugees and asylum seekers and 16 million are children internally displaced as a result of armed conflicts (UNICEF, 2018).

The start of finding a way to address the global problem of children in migration was the meeting of governmental and non-governmental organizations at the 2010 Barcelona conference titled the International Conference on Protecting and Supporting Children on the Move, organized by the Global Movement for Children (AIEJI, 2015; Dottridge, 2013). The working group of this movement also gave the first definition of "children on the move" as a so-called umbrella concept (Conference concept paper, 2010, according to: Dottridge, 2013).

The concept of "children on the move" is relatively new, and its systematic conceptualization could have practical results in terms of better identification and protection of this vulnerable group of children. The actuality of the topic is extremely high given the current moment of major migratory movements towards EU countries from Asia, with Serbia being exposed to the transit migration process. Also, the relevance of the topic is related to numerous political, social and security challenges, to which the EU does not currently have a unified answer and in whose countries this process has significantly changed the political climate and created new social challenges for European societies.

In our scientific public, this social phenomenon has not been considered in a comprehensive conceptual, theoretical and phenomenological way, which makes the work scientifically justified and current. "Children on the move" have not been recognized as a separate group in the legislative, strategic and institutional frameworks in the Republic of Serbia, nor in the international legal context (Galonja, Morača, Avramović, & Diegoli, 2013). The aims of this paper are to conceptualize the concept and category of "children

on the move", to analyze the global prevalence and the risk factors and consequences for the well-being of children created by forced migrations, as well as to establish a theoretical framework for understanding the social vulnerability of "children on the move". Understanding this topic is very important for many social response policies, and above all for the direction of social and migration policies. In this regard, we will set frameworks for social policies towards "children on the move", which are referential for Serbia. The paper uses analysis and synthesis as general scientific methods.

Conceptualization of the concept and category of "children on the move"

"Children on the move" can be defined as different groups of children who are repeatedly exposed to migration due to various types of risks to their safety, health and socio-emotional development (who have not reached the age of 18 under the United Nations Convention on the Rights of the Child). According to the holistic approach to the definition by the Inter-Agency Group on Children on the Move, "children on the move" means "children who migrate for various reasons, voluntarily or forcibly, within or between countries, with or without parents or guardians, and who are potentially exposed to the risks of inadequate care, economic or sexual exploitation, abuse, neglect and violence, due to the movement" (Inter-Agency Group on Children on the Move, 2013, p. 2). Starting from this definition, in terms of protecting the rights of children, particular challenges for the protection of "children on the move" concern the exercise of the right to non-discrimination, the right to the best interests of the child, the right to life, survival and development and the right to participate (UN Convention on the Rights of the Child, 1989). On the way to their destination, "children on the move" are in various ways at increased risk of child rights violations (Fagerholm & Verheul, 2016).

"Children on the move" include the following groups of children (according to multiple sources: Bhabha, Donger, Digidiki, Frounfelker, Glenn, McGarry, & Seervai, 2016; International Organization for Migration, 2013; Save the Children, 2018; Save the Children, 2013; UNICEF, 2018; UNICEF, Children on the Move - The Global Goals): migrant children, refugee children, internally displaced children, asylum seeking children, returnee children, trafficked children, street children⁴ (children living or working in the street), smuggled children, stateless children, nomadic children or children of travelers, unaccompanied minors and separated children. This approach points to the specifics of life situations, the character of the vulnerability of this population and the heterogeneity of the causes of child migration. The typology is based on the primacy of factors of child's movement from one subcategory to another, with migration as a starting point.

Migrant children. A child who moves voluntarily or involuntarily, within the country of origin or across the national border, regardless of length of stay, belongs to this category (UNICEF, 2017). These children may migrate in search of better life opportunities, for education, to escape from exploitative and abusive situations in the family and social

⁴ In the general comment of the Committee on the Rights of the Child no. 21 (2017, p. 3) on street children, the term means: a) children whose life and/or work depends on the street, whether alone, with peers or family; b) a wider population of children who have established strong links with the street, and to whom the street plays an important role in daily life and identity.

environment, or for other protection needs. Children also become migrants because of extreme poverty, gender-based violence, or in order to join family members (UNICEF, Children on the Move - The Global Goals). Today, 30 million of all international migrants are children (UNICEF, 2018).

Internally displaced children. Children from this group have been forced to flee their homes due to war, natural disasters, violence or persecution, but they remain within the same state (UNICEF, 2017). In 2014, 42,500 people were displaced on a daily basis. Syria is the largest source of internally displaced persons (7.6 million) and refugees (3.88 million at the end of 2014), followed by Afghanistan (2.59 million) and finally Somalia (1.1 million) (UNICEF, Children on the Move - The Global Goals). According to the latest estimates by the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR, 2018), 11.8 million people were internally displaced in 2017 alone.

Refugee children. Refugee children have left their country due to war or persecution and cannot return to it because of the real danger and fear of persecution on the basis of race, religion, nationality or affiliation with a particular social and political group (UNICEF, 2017). According to the Law on Asylum and Temporary Protection of the Republic of Serbia (No. 24/2018, Article 6), no person may be expelled or returned to a country where their lives are in danger and where their freedom is endangered. The process of obtaining the refugee status is marked by both socio-political and legal issues, as well as psychological consequences in terms of traumatization and stress due to loss and abandonment of residence and departure to a foreign country (Papadopoulos, 2007). In 2017, children accounted for 52% of the world's refugee population, representing more than 12.5 million children with this status (UNHCR, 2018).

Asylum seeking children. These are children seeking protection and security in another country and awaiting a decision on the refugee status claim. In 2015 alone, 363,890 children sought asylum in the European Union, representing 29% of the 1,248,365 total asylum seekers this year (Fagerholm & Verheul, 2016). Between 2015 and 2017, 1,037,440 children sought asylum in European Union countries, of which 200,550 (19.3%) were unaccompanied (World Health Organization, 2018).

Children returnees under the readmission process - based on an interstate readmission agreement. These are children with families who are in the process of return and acceptance by their home country because they do not need (or no longer meet the requirements for) entry or stay in the territory of another country. Among this category of children, especially in Serbia, are children belonging to the Romani ethnic minority who stand out as a multi-sensitive group (Reintegration Strategy for Returnees under the Readmission Agreement, 2009). The data of the Ministry of Interior of the Republic of Serbia suggest that 5,779 requests for the readmission of Serbian citizens from Western European countries (mainly from Germany) were received in 2016, and during 2016/2017, 711 returnee students from the readmission process were enrolled in primary and secondary schools in the territory of Serbia. (Grujičić, 2017).

Street children (children living or working on the street). The most accepted definition of children living and/or working on the street is that they are any boy or girl up to the age of 18, for whom the street has, in the broadest sense, become their place of residence and/or source of income and who is not adequately taken care of by responsible adults (Inter-NGO Program on Street Children and Street Youth, 1983). Due to different conceptualiza-

tions of this term depending on the social and geographical context, it is very difficult to determine the number of children involved in living and/or working on streets worldwide. However, some estimates by the United Nations point to more than 100 million children in work and/or in life situations on the street (UNICEF, 2006).

Children who are victims of trafficking. This category includes children who are victims of recruitment, transportation, transfer, hiding, or "acceptance" by a third party or group that organizes these activities for exploitative purposes (ILO, UNICEF, & UN GIFT, 2009; UNICEF, 2017). Human trafficking is a criminal offense and a serious violation of children's rights, including the exploitation of individuals for the purpose of forced labor or a commercialized sexual act, by use of force, fraud or coercion (Rafferty, 2008; Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons, 2017). According to estimates by the International Labor Organization (2016), some 40 million people in the world are victims of modern-day slavery (24.9 million as victims of forced labor and 15.4 million in forced marriages), with one in four victims being a child. The structure of all victims of forced labor is dominated by women and girls, most often as victims of sexual exploitation (International Labor Organization, 2017).

Smuggled children. These are children whose entry to another country (the child not being its national) is illegally secured by another person for the purpose of obtaining financial or other benefits. In the context of trafficked children, it is important to emphasize the crucial differences compared to children who are victims of trafficking. Human trafficking and smuggling differ in many characteristics, including the criterion of voluntariness that does not exist in the criminal offense of human trafficking (Mijalković, 2008).

Stateless children. A basic children's right is the right to a name, identity and nationality, and stateless children are children that no state, legally, considers its citizens (Institute on Statelessness and Inclusion, 2017). Although the number of these children has not been determined globally, estimates by the UN High Commissioner for Refugees speak of millions of people in this status, nearly a third of whom are children (UNHCR - Statelessness Around the World).

Children of nomads or children of travelers. This term refers to children whose parents are migrants and who were born in a country of transit or destination and residence (Save the Children, 2018).

Considering that the risks of children on the move (children in different circumstances of migration) get increasingly complicated if they are not accompanied by a guardian or responsible adult, we consider it important to explain the meaning of the terms unaccompanied minor and separated child. Unaccompanied minors and separated children can also be asylum seekers, refugees, internally displaced persons, as well as child victims of trafficking (SCEP, 2010).

Unaccompanied minor. According to the Law on Asylum and Temporary Protection of the Republic of Serbia (Article 2), an unaccompanied minor means "a foreigner who has not reached the age of eighteen and who, upon entering the Republic of Serbia, is not accompanied or has lost company of parents or guardians". Similarly, the UN High Commissioner for Refugees defines unaccompanied minors as children up to the age of 18 who are separated from both parents or the adult responsible by law or custom (UNHCR, 1994; UNHCR, 2002, according to: Derluyn & Broekaert, 2008; Separated Children in Europe Program, 2010).

Separated children. All children under the age of 18 who are not accompanied by legal guardians, but who are not necessarily left unaccompanied by other people in the family environment are separated children. In this group, especially among migrants, there are children who are accompanied, but where it is not easy to determine the relationship of the child with the adult, which may endanger the safety of the child and make it difficult to exercise the rights of unaccompanied children (PROCHILD, 2017).

The “children on the move” sub-categories show the common characteristics of these children and the scientific and practical justification for such an umbrella definition: the ability to move a child from one category to another, or to have one child in multiple subcategories at the same time, with an emphasis on the risks to these children in terms of violence, abuse, exploitation and violation of children’s rights. These circumstances collectively characterize all the subcategories of “children on the move” and therefore have practical implications for social policies on the issue.

Theoretical approaches to the social vulnerability of “children on the move”

In order to explain some of the characteristics of the socio-emotional development and social vulnerability of “children on the move”, we start with four relevant and contemporary theoretical approaches.

These are: the integrative model of developmental competencies in children from minority groups, the affective attachment theory, the approach to traumatic events of children, and the model of risk and protective factors.

The integrative model of developmental competencies in children from minority groups is a culturally sensitive approach that emerged from the theory of social stratification (hereinafter: the Integrative Model). It is particularly suitable for analyzing the position and adaptation of refugee children, immigrants, asylum seekers and returnee children. It places concepts such as social stratification and social position at the core of theoretical consideration of the development of children who do not belong to a dominant social culture (Coll, Crnic, Lamberty, Wasik, Jenkins, Garcia, & McAdoo, 1996). The integrative model places emphasis on social phenomena such as racism, prejudice, segregation, and discrimination that prevail in a particular minority group (Juang et al., 2018).

The affective attachment theory is particularly useful in explaining the negative effects of stress and social risks on the emotional development of unaccompanied children, separated children, children born in the process of migration and refugee, as well as children involved in living or working in the street. This theory originated in the joint work of John Bowlby and Mary Ainsworth and focuses on: the importance of mother-child relationships; the mother’s sensitivity to the child’s needs; the detrimental impact that separation, loss and deprivation of parental care have on a child’s development (Ainsworth, Bowlby, 1991). As most of the migration experience is stressful and risky, this theory can offer a framework for understanding the different ways in which children can cope with these events, as well as post-migrant adaptations, acculturation strategies and acculturation stress. According to this theory, when situations arise in which the child feels threatened, maintaining closeness and the perception of a safe haven (in the so-called stable attachment figure) helps to eliminate the source of stress, reduce negative

emotions and more easily overcome difficulties (Juang et al., 2018). A secure attachment pattern occurs when a child perceives the guardian as someone who is available and responsible, in terms of responsiveness to his or her needs (Hernandez, 2009).

The theoretical approach to traumatic events of children. This theory is particularly significant in terms of linking negative life circumstances that can result in child trauma. The study and understanding of trauma with migrant adolescents, forced migrants, and asylum seekers has greatly contributed to understanding the psychological well-being of these children, as well as understanding the intergenerational transmission of trauma from parents to children (Batista-Pinto Wiese, 2010). Due to cognitive, emotional and developmental differences, children respond to traumatic events differently compared to adults. Answers to different reactions to traumatic events with children and adults should be sought in different knowledge and experiences, differences in the cognitive processing of emotional situations, ability to cope with emotions, as well as in children's reliance on the coping strategies of parents/guardians in stressful events (Alisic, Jongmans, van Wesel, & Kleber, 2011). Also, the appreciation of the cultural context when studying trauma that strongly influences traumatic experiences is important (Batista-Pinto Wiese, 2010).

The model of risk and protective factors. This model explains the factors of childhood vulnerability and resilience for the development of emotional symptoms and behavioral problems. It is an important etiological concept for understanding children's developmental outcomes when coping with negative and traumatic life experiences. Risk factors that exist in different domains of the child's life (individual, family, social, school, and community) increase the likelihood of a particular problem, while protective factors can prevent, mitigate, reduce, or interrupt the impact of risk factors (Jugović, 2014). Research on protective factors has influenced the concepts of preventing behavioral problems in children and has influenced the paradigm shift: from the focus on the problem to the focus on the solution, from the emphasis on risks, to the emphasis on the strengths of the child (Hrnčić, Marčetić-Radunović, 2018).

Risk factors for "children on the move"

A consideration of the impact of migration on child development is an important issue, especially in the context of the causes and risks to which they are exposed, as well as the factors that, through this process, affect their overall well-being, health and positive development. Namely, it often happens that under the auspices of social stratification, these children (especially if they belong to racial and ethnic minorities) are exposed to stigmatization, racism and discrimination (Juang, Simpson, Lee, Rothman, Titzmann, Schachner, & Betsch, 2018). Inadequate treatment of migrant children by the public can be contributed by terminology through the so-called criminalization of migration that is present in both public and colloquial discourse. Linguistic phrases can reinforce stereotyped opinions and lead to further marginalization, xenophobia and violence against migrant communities (Crépeau, 2013).

As the terms "irregular or illegal migrants" suggest the illegality in which this population finds itself, the very context of this status may contribute to the view that some "criminal act against migrants in illegal situations is not illegal". In this way, the victimization of migrants is also in the social group of the marginalized who do not have the power to

mobilize the public opinion for action, because their life chances are (were) not promising anyway (Ljubičić, 2014). According to a survey conducted in Serbia (Galonja, 2015), the basic characteristics of “children on the move” are: distrust of people and institutions, fear of retaliation (if they were victims of crime), fear of judgement, labeling and the unknown, shame and guilt, lack of social networking and support, stress, trauma and mental illness.

The risk factors for a child’s health and endangered well-being may vary depending on the stage of movement the child is in. They can be broken down into pre-migration risk factors, risk factors during the journey, and risk factors that may operate in the country of destination or transit. The contents of these risks are systematized in [Table 1](#) (by: WHO, 2018).

Studies comparing the mental health of refugees and people in the general population show that the rate of mental health problems and disorders, such as the anxiety disorder, the post-traumatic stress disorder (hereinafter: PTSD) and depression, has increased in the refugee population (Hameed, Sadiq, Din, 2018). A meta-analysis (including 29 papers, N = 16,010, refugees due to war circumstances) indicates that there are heterogeneous findings on the prevalence of mental health problems in the refugee population (Bogic, Njoku, & Priebe, 2015). The prevalence of depression rates ranged from 2.3% to 80%, of the PTSD from 4.4% to 86%, and of the unspecified anxiety disorder from 20.3% to 88%. The data indicate that a lower socioeconomic status of refugees is more significantly associated with depression (Bogic et al., 2015).

A study conducted on a population of children fleeing war-torn areas in Israel (N = 232) and a control group of children showed that a significant number of children (37.8%, N = 58) exhibited multiple post-traumatic symptoms needed for PTSD diagnosis and a regression of behavior. Mothers of children diagnosed with the PTSD have higher levels of depression, anxiety, post-traumatic stress symptoms (Feldman & Vengrober, 2011). Results of a survey conducted on a sample of refugee children in Banja Luka (from all parts of Bosnia and Herzegovina, Knin Krajina, Dalmatia, Kordun, Banija, Lika and Slavonia; N = 1085) indicate the presence of the war trauma syndrome in children in terms of cognitive blockages and psychiatric stress related to war events (Milosavljević, Savić, Gutović, & Kutlača, 1996).

The key results of a survey conducted in Serbia (N = 320, mostly on the sample of refugees from Afghanistan, Iraq and Pakistan) indicate that, in 86% of cases, refugees needed some kind of psychological help and support, while the most noticeable symptoms were related to depression (42%), anxiety (29%) and trauma (25%) (Vukčević Marković, Stanković, & Bjekić, 2018). Also, it is important to emphasize that children under social integration into the Serbian education system, in addition to the frequent traumatic experience they came with, also face: large language barriers, a high level of discrimination, insufficient knowledge of their culture in the school environment, the lack of knowledge necessary to master the material at a certain level, etc. (Mitrović, Božić, Mitrović, Ilić, Kisić, & Milutinović, 2018).

Children in the context of migrations of different types are increasingly vulnerable to exploitation and child trafficking (Dottridge, 2004). Research into child victims of trafficking indicates a series of painful experiences that these children have endured that lead to long-lasting psychological changes. These changes are due to physical and emotional traumas (related to separation and abuse), humiliation, degradation related to the treat-

ment of children as "goods", never-ending fear, depression, feelings of hopelessness and guilt, unwanted pregnancy and abortion, etc. (Rafferty, 2008). Behavioral consequences are reflected in a series of non-adapting patterns of behavior that a child may develop, such as: antisocial behavior, distrust of adults, self-destructiveness, aggression, hyperactivity, lying, inability to lead a "normal life", etc. (ECPAT, 2006).

Discussion and conclusion

The experience in terms of protection and practice of working with "children on the move" in Serbia shows that the basic characteristics of vulnerability of these children can be viewed through six dimensions: 1) distrust in people and institutions; 2) fear of the unknown, retaliation, judgment, family rejection, labeling and discrimination; 3) somatic diseases; 4) lack of social networks; 5) stress, trauma, psychosis; 6) uncertainty (Galonja et al., 2013). Starting from the analysis presented in the previous sections of this paper, social policies directed towards the problem of vulnerability of "children on the move" in Serbia should be multidimensional and multisectoral, with the participation of state institutions and civil society organizations.

The domain of prevention. Preventive action should reduce the risks to which children are exposed in the post-migration process, notably by raising public awareness of the prohibition of discrimination against children on any grounds (ethnic, racial, religious, cultural, linguistic) and promoting tolerance of cultural diversity. All institutions dealing with children and the media play an important role in this area.

The legal protection domain. In normative terms, the protection of these children can be viewed through three basic approaches: regulatory, criminal-law and protective. The regulatory approach is based on child protection within national laws (Bhabha et al., 2016). The criminal-law approach protects victims of child smuggling and trafficking under specific documents: the UN Protocol on the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air and the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children (the so-called Palermo Protocol) supplementing the UN Convention on Organized Crime, the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, the Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, etc. The protective approach includes international documents of a general type, such as the UN Convention on the Rights of the Child with Protocols, the ILO and United Nations Conventions for specific groups of children (working children, refugee children, internally displaced persons and stateless children), the European Social Charter, the European Convention on the Violation of Children's Rights, the EU Action Plan on Unaccompanied Minors, etc.

The social protection domain. "Children on the move" can be found in all beneficiary groups within the social protection system (neglected children, victims of violence, materially endangered, with behavioral problems, without guardianship and parental support), so this system, having its legal powers, has one of the key roles in protecting these children. Various family-legal and social protection measures and services are implemented through the social protection system (guardianship, foster care, placement in an institution, supervision over the exercise of parental rights, counseling and therapy work, etc.) when the child's health, safety and development are endangered due to family or other

life circumstances and when the child cannot reach the optimum level of development without the support of this system (Article 41 of the Law on Social Protection of Serbia).

The domain of social work with family. As safe affective attachment is considered a protective factor for “children on the move”, it is important to work with parents on their traumatic experiences, in terms of strengthening the coping strategies with traumatic events and their presentation to children. It is also important to consider a model of risk and protective factors which would work to reduce risk and strengthen protection factors at all levels of the family and social ecosystems during all stages of migration.

The domain of social and educational work with children. All policies for the protection of “children on the move” should be implemented in line with the best interests of children and with international instruments. Persons working with children should be adequately educated on the rights of the child and be able to meet their needs (e.g., to recognize fears and threats to children). In particular, the right of every child to protection from physical and psychological violence, abuse and neglect, and all forms of sexual and every other exploitation should be respected (ENOC, 2013).

The domain of the education system. The education system is crucial for the social inclusion of all vulnerable groups of children and the intersection of mechanisms of trans-generational transmission of poverty and social exclusion. Of course, inclusion in the education system in Serbia also depends to a large extent on the category of the “child on the move”, where the biggest challenges are related to the value systems of particular groups (e.g., Roma early school-leavers) or to children from asylums for foreigners where the problem is the lack of knowledge of the language and an undefined time frame of stay in the country.

The healthcare domain. A key issue in health care is the availability of services. There is a need for specific programs and activities to address the health care of some of the subgroups of “children on the move”. Such programs in Serbia are provided by the UN-HCR (drug procurement, diagnostics) for asylum seekers and refugees, as well as by the International Organization for Migration (IOM), which has provided funding for medical assistance. A major problem here is that, very often, services in the health care system are reached only through civil society organizations, with the enthusiasm and speed of action of individuals, and not through a clear mechanism and procedures (Galonja et al., 2013).

Finally, the foundation of social policy towards this population should be based on the value assumption that the child and family are the highest and most important social values that require complete and constant attention, care and protection.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- AIEJI – The international organisation for social educators. (2015). Social educational work with refugee minor asylum seekers. AIEJI: Denmark. Available at <http://aieji.net/wp-content/uploads/2010/11/Social-educational-work-with-refugee-minor-asylum-seekers.pdf> accessed 06. 05. 2019.
- Ainsworth, M. S., & Bowlby, J. (1991). An ethological approach to personality development. *American psychologist*, 46(4), 333 – 341. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.46.4.333>
- Alisic, E., Jongmans, M. J., van Wesel, F., & Kleber, R. J. (2011). Building child trauma theory from longitudinal studies: A meta-analysis. *Clinical psychology review*, 31(5), 736-747. [DOI: 10.1016/j.cpr.2011.03.001](https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.03.001)
- Batista-Pinto Wiese, E. (2010). Culture and migration: Psychological trauma in children and adolescents. *Traumatology*, 16(4), 142–152. <https://doi.org/10.1177/1534765610388304>
- Bhabha, J., Bohne, C., Digidiki, V., Donger, E., Frounfelker, R., Glenn, J., Lancaster, A., McGarry, S.L., Milutinovic, N. & Seervai, S., (2016). Children on the move: an urgent human rights and child protection priority. *Boston: Harvard FXB Center for Health and Human Rights*. Available at <https://cdn2.sph.harvard.edu/wp-content/uploads/sites/5/2016/11/Oak-report2016.pdf>
- Bogic, M., Njoku, A., & Priebe, S. (2015). Long-term mental health of war-refugees: a systematic literature review. *BMC international health and human rights*, 15(1), 29. [DOI: 10.1186/s12914-015-0064-9](https://doi.org/10.1186/s12914-015-0064-9).
- Coll, C. G., Crnic, K., Lamberty, G., Wasik, B. H., Jenkins, R., Garcia, H. V., & McAdoo, H. P. (1996). An integrative model for the study of developmental competencies in minority children. *Child development*, 67(5), 1891–1914. <http://dx.doi.org/10.2307/1131600>
- Committee for the Rights of the Child, General comment No. 21 (2017) on children in street situations. Available at <https://ljudskaprava.gov.rs/sr/node/143> [In Serbian]
- Crépeau, F. (2013). *Children on the move*. Geneva: International Organization for Migration. Available at https://publications.iom.int/system/files/pdf/children_on_the_move_15may.pdf
- Derluyn, I., & Broekaert, E. (2008). Unaccompanied refugee children and adolescents: The glaring contrast between a legal and a psychological perspective. *International journal of law and psychiatry*, 31(4), 319–330. [DOI: 10.1016/j.ijlp.2008.06.006](https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2008.06.006)
- Dottridge, M. (2004). *Kids as Commodities? Child trafficking and what to do about it*. International Federation Terre des Hommes Foundation, Laussane, Switzerland and Terre des Hommes Germany. Available at <https://www.terredeshommes.org/wp-content/uploads/2013/06/commodities.pdf>
- Dottridge, M. (2013). Introduction to six articles by members of the research subgroup of the Inter-Agency Working Group on Children on the Move. In *Children on the move*. Geneva: International Organization for Migration. Available at https://publications.iom.int/system/files/pdf/children_on_the_move_15may.pdf
- End Child Prostitution and Trafficking International (ECPAT). (2006). *Combating the trafficking in children for sexual purposes: A training guide*. Bangkok, Thailand.
- European Network for Ombudsman Children. (27. 09. 2013). "Children on the Move: Children First". Brussels: European Network of Ombudspersons for Children

- (ENOC). Available at <http://enoc.eu/wp-content/uploads/2015/01/ENOC-2013-Statement-on-Children-on-the-Move-serbian-lat.pdf>
- Fagerholm, K., & Verheul, R. (2016). Safety and fundamental rights at stake for children on the move. *Amsterdam/Stockholm: European Network of Ombudspersons for Children (ENOC)*. Available at <https://www.dekinderombudsman.nl/ul/cms/fck-uploaded/2016KOM.00%20Safetyandfundamentalrightsatstakeforchildrenonthemove.pdf>
- Feldman, R., & Vengrober, A. (2011). Posttraumatic stress disorder in infants and young children exposed to war-related trauma. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 50(7), 645–658. DOI: 10.1016/j.jaac.2011.03.001
- Galonja, A. (2015). *Guidance for assessing the best interests of the child*. Beograd: Atina. [In Serbian] Available at http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2016/03/Vodic_za_procenu_najboljeg_interesa_deteta.pdf
- Galonja, A., Morača, T., Avramović, M., & Diegoli T. (2013). *Children on the move - The position and programs of support and protection of children on the move in the Republic of Serbia*. Beograd: Atina. [In Serbian] Available at <http://atina.org.rs/sites/default/files/deca%20u%20pokretu.pdf>
- Global Conference on Children on the Move. (12-13 June 2017). Berlin: CONCEPT NOTE. Available at <https://www.childrenonthemove.org/wp-content/uploads/2017/02/Concept-Note-Global-Conference-on-Children-on-the-Move.pdf>
- Grujičić, G. (2017). The issue of returnees under the readmission agreement: A significant issue in the context of European integration. Beograd: Koalicija prEUgovor. [In Serbian]
- Hameed, S., Sadiq, A., & Din, A. U. (2018). The increased vulnerability of refugee population to mental health disorders. *Kansas journal of medicine*, 11(1), 20–23. PMID: 29844851
- Hernandez, M. Y. (2009). Psychological theories of immigration. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19(6), 713–729. <http://dx.doi.org/10.1080/10911350902910898>
- Hrnčić, J. H., & Marčetić-Radunović, G. N. (2018). Assessment of resources of children and youth in conflict with the community norms. *Sociološki pregled*, 52(3), 985–1019. doi:10.5937/socpreg52-18933
- ILO, UNICEF, & UN GIFT. (2009). „Training Manual to Fight Trafficking in Children for Labour, Sexual and Other Forms of Exploitation.“ Available at https://www.unicef.org/protection/Facilitator_guide.pdf
- Institute on Statelessness and Inclusion. (2017). *Child Rights in the Global Compact: Short note on migrant children & statelessness*. Available at http://www.institutesi.org/migrant_children_an_statelessness_April2017.pdf
- Inter-Agency Group on Children on the Move. (2013). *The UN High Level Dialogue on Migration and Development: Why children matter*. Background Paper.
- International Organization for Migration. (2013). *Children on the move*. IOM: Geneva.
- International Labour Organization. (2017). *Global Estimates of Modern Slavery - Forced Labour And Forced Marriage*. Geneva: ILO.
- Inter-NGO Program on Street Children and Street Youth (1983). Geneva: International Catholic Child Bureau.

- Juang, L. P., Simpson, J. A., Lee, R. M., Rothman, A. J., Titzmann, P. F., Schachner, M. K. & Betsch, C. (2018). Using attachment and relational perspectives to understand adaptation and resilience among immigrant and refugee youth. *American Psychologist*, 73(6), 797 – 811. [DOI: 10.1037/amp0000286](https://doi.org/10.1037/amp0000286)
- Jugović, A. (2014). *Records from anomie*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. [In Serbian]
- Law on Asylum and Temporary Protection. (2018). *Sl. glasnik RS*, br. 24. [In Serbian]
- Law on Social Protection. (2011). *Sl. glasnik RS*, br. 24. [In Serbian]
- Ljubičić, M. (2014). Victimization and poverty: About victims and victimised in Serbia, *Sociološki pregled*, 48(4), 565–582. [doi:10.5937/socpreg14045651](https://doi.org/10.5937/socpreg14045651) [In Serbian]
- Mijalković, S. (2008). Identifying trafficking and distinguishing from similar security phenomena. In: Galonja, A., & Mihajlović, M. (eds.) *Identifying trafficking – a collection of texts*, 19-39. Beograd: Međunarodna organizacija za migracije (IOM). [In Serbian]
- Milosavljević, B., Savić, J., Gutović, V., & Kutlača, M. (1996). War, war environment and the syndrome of war psychic trauma of children. *PSIHOLOGIJA*. 4, 465–476. [In Serbian]
- Mitrović, D., Božić, D., Mitrović, I., Ilić, J., Kisić, M. & Milutinović, S. (2018). Children on the move and education - experiences from the Adra Social Center. Beograd: ADRA. [In Serbian]
- Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons. (2017). *Human trafficking & migrant smuggling: understanding the difference*. Washington, DC.
- Papadopoulos, R. K. (2007). Refugees, trauma and adversity-activated development. *European Journal of Psychotherapy and Counselling*, 9(3), 301–312. <https://doi.org/10.1080/13642530701496930>
- PROCHILD - diskusioni papir: Juveniles without escorts and separated minors in the process of return. (2017). Beograd: Grupa 484. [In Serbian] Available at <http://grupa484.org.rs/wp-content/uploads/2017/01/web-UAM-sr.pdf>
- Rafferty, Y. (2008). The impact of trafficking on children: Psychological and social policy perspectives. *Child Development Perspectives*, 2(1), 13–18. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2008.00035.x>
- Reintegration strategy for returnees based on readmission agreements. (2009). Službeni glasnik RS, br. 15/2009. [In Serbian]
- Save the children. (2018). *Protecting children on the move. A guide to programming for children affected by migration and displacement*. Save the children: London.
- Save the children. (2013). *Save the Children's Child Protection Strategy 2013–2015, Making a world a safe place for children*. Save the children: London.
- Separated Children in Europe Programme (SCEP). (2010). *Statement of Good Practice: Separated Children in Europe Program*. 4th ed. Denmark: Save the Children.
- UNICEF, Children on the move – The global goals. Available at <http://cdn.worldslargestlessons.globalgoals.org/2016/07/Children-on-the-move-.pdf>
- UNICEF. (2006). *The State Of The World's Children 2006 - Excluded And Invisible*. New York: UNICEF. Available at https://www.unicef.org/sowc06/pdfs/sowc06_fullreport.pdf
- UNICEF. (2017). *Education Uprooted: For every migrant, refugee and displaced child, education*. New York: UNICEF. Available at https://www.unicef.org/publications/files/UNICEF_Education_Uprooted.pdf

- UNICEF. (2018). Child migration. Available at <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/migration/>
- UNICEF. (2018). *Children on the move-- key facts & figures* (Data brief). New York: UNICEF. Available at <https://data.unicef.org/wp-content/uploads/2018/02/Data-brief-children-on-the-move-key-facts-and-figures-1.pdf>
- United Nations Convention on the Rights of the Child. (1989). New York: UN. [In Serbian]
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2018). *Global Trends Forced Displacement in 2017*. Geneva: UNHCR. Available at <https://www.unhcr.org/5b27be547.pdf>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). *Statelessness Around the World*. Available at <https://www.unhcr.org/statelessness-around-the-world.html>
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2017). *International Migration Report 2017: Highlights (ST/ESA/SER.A/404)*. Available at https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf
- Vukčević Marković, M., Stanković, I., & Bjekić, J. (2018). *Psychological Well-being of Refugees in Serbia: Research Report for 2018*. Beograd: PIN & UNHCR. [In Serbian]
- World Health Organization (WHO). (2018). *Health of refugee and migrant children – Technical guidance on refugee and migrant health*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

APPENDIX / ПРИЛОЗИ

Табела 1. Ризични фактори за децу у различитим фазама покрета/
Table 1. Risk factors for children at different stages of movement

Премиграциони ризични фактори/ Premigration risk factors	Ризични фактори током путовања/ Risk factors during the journey	Ризични фактори у земљи транзита или дестинације/ Risk factors in the country of transit or destination
Изложеност насиљу (рат, политички прогон, родно засновано насиље, итд.)/ Exposure to violence (war, political persecution, gender-based violence, etc.).	Повреде, глад, заразе./ Injuries, hunger, infections.	Препреке за приступ здравственој и психо-социјалној нези; Свакодневни стресори, ментални и здравствени проблеми./ Obstacles to access to health and psycho-social care; Everyday stressors, mental and health problems.
Недостатак здравствене неге./ Lack of medical care.	Затварања и насиље./ Imprisonment and violence.	Вишеструке препреке за приступ образовању; Одвојеност од старатеља и усамљеност./ Various barriers to access to education; Separation from guardians and loneliness.
Несигуран приступ основним егзистенцијалним средствима (храна, одећа и сл.)/ Uncertain access to basic necessities (food, clothing, etc.).	Трговина и експлоатација (деца могу постати жртве трговине људима.)/ Trafficking and exploitation (children may become victims of trafficking).	Социјална маргинализација и изолација; Дискриминација, злостављање и експлоатација./ Social marginalization and isolation; Discrimination, abuse and exploitation.
Недоступност могућности за образовањем и хуманим запослењем./ Unavailability of educational and humane employment opportunities.	Одвајање од старатеља и недостатак здравствене неге./ Separation from guardians and the lack of medical care.	Неадекватно и нестабилно становање; Претња депортацијом./ Inadequate and unstable housing; Threat of deportation.

Извор/ Source: WHO, 2018.